

Орлиний вогнецвіт

Історично-містичний роман на основі реальних подій

XVII століття - буремна пора для України. Між козацькою старшиною немає злагоди та єдності - і це в той час, як на Поділля неминуче насувається війна між Річчю Посполитою й Османською імперією.

У прикордонне містечко Буша після численних походів та боїв за рідну землю повертається козак-характерник Федір. Він втратив родину і сенс життя, проте став справжнім батьком для Маринки - пораненої дівчинки, яку знайшов у лісі, виходив та навчив свого ремесла.

Минають роки. Дівчина-характерниця стає справжньою красунею, за яку ладен віддати життя не один чоловік. Не стають винятком і брати Іван та Максим. Але хто стане обранцем Марини? Можливо, рішення за неї прийме війна?

ОКСАНА АФАНАСІЄВА

The illustration depicts a young woman with long, wavy, golden-brown hair and blue eyes, wearing a white, long-sleeved blouse. She is positioned in the foreground, looking slightly to the left with a thoughtful expression. In the background, a man with a beard and a turban-like headpiece is riding a dark horse across a grassy hill. He is holding a curved sword. Above him, a large, golden eagle with its wings spread wide is flying across a sky filled with soft, golden clouds. The overall scene is bathed in the warm, golden light of a sunset or sunrise.

ОРЛИНИЙ
ВОГНЕЦВІТ

КСД

ОРЛИНИЙ
ВОГНЕЦВІТ

ОКСАНА АФАНАСІЄВА

ОРЛИНИЙ
ВОГНЕЦВІТ

Роман

ХАРКІВ
2023 КСД

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2023

ISBN 978-617-15-0487-5 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Дизайнер обкладинки Євген Вдовиченко

Афанасієва О.

А94 Орлиний вогнецвіт : роман / Оксана Афанасієва. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. — 304 с.

ISBN 978-617-15-0377-9

XVII століття — буремна пора для України. Між козацькою старшиною немає злагоди та єдності — і це в той час, як на Поділлі неминуче насувається війна між Річчю Посполитою й Османською імперією.

У прикордонне містечко Буша після численних походів та боїв за рідну землю повертається козак-характерник Федір. Він втратив родину і сенс життя, проте став справжнім батьком для Маринки — пораненої дівчинки, яку знайшов у лісі, виходив та навчив свого ремесла.

Минають роки. Дівчина-характерниця стає справжньою красунею, за яку ладен віддати життя не один чоловік. Не стають винятком і брати Іван та Максим.

УДК 821.161.2

© Афанасієва О. М., 2023

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2023

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2023

Розділ 1. Грозові хмари

Ще з вечора знялася страшна буря. Козацькі чайки то підносило аж на гребінь хвилі, а то шпурляло вниз, мов у прірву, щедро заливаючи потоками холодної води. І небо, і море, і вітер наче змовилися проти відчайдухів, об'єднали свої злі сили й спрямували їх проти людей. Де й хто з козаків зараз перебував, який човен уцілів, а який пішов на дно — один Бог відав. І тільки стріли блискавиць, розколюючи небо, на мить освітлювали оскраженіле море. Козаки втратили відлік часу. Вимокли, змерзли, потомилися. Усі сили йшли на те, аби втриматися, вижити в цій катавасії. Кожен молився — хто мовчки, а хто й уголос; шторм бив хвилями, гупав у бубон громом і натужно вищав щоглами.

Федір Конограй, який не вперше потрапляв у морські шторми, раптом відчув, як смерть дихнула йому в лице. Чайку знову кинуло на гребінь хвилі, і шаленим потоком води змило в море Пилипа Гірчицю. Четвертий морський похід став для нього останнім. Він сидів зліва від Федора — і за мить його мов корова язиком злизала. І руки не подаси, і не врятуєш, і не перехрестиш на прощання те місце, яке стало останнім притуловиськом славного козака, бо човна жбурляло в усі боки — чи то ближче до турків, чи до рідної землі, а чи до самого чорта в пекло.

— Тьху-тьху, прости Господи, і подумається таке в страшну хвилину! — Степан Оселедець, який підпірав Конограя праворуч, нажахано хрестився й молився. Пропасниця була ним, мов свиня хвірткою, і здавалося, що він збожеволіє від страху.

— Чи втримаємося ми, батьку?! — настрашено прокричав хтось, пересильюючи шум бурі, до Якова Бородавки. Отаман не забарився з відповіддю:

— Утримаємося, братчики! Чи ж нам уперше в цій калюжі купатися? Нема коли нам, браття, погібати, бо султан вже й обід для нас пририхтував у Стамбулі! Сором буде не явитися, та й побратими в темницях нас виглядають! Засміють, скажуть, що дощику злякалися!

— Еге-ге, бачу, хтось уже в штани напудив! — зареготав Конограй. — Це ще нас не намочило, це ще ми не приблудили! От я недавно з шинку вертався та й у калабані загруз, ото вже нечистий мене виводив!

— А чи це не тоді було, коли ти й шапку пропив?! — проверещав Йосип Молдаван, і під час шторму не втрачаючи своєї в'їдливості.

— Ні, це тоді було, коли ти у своїх шароварах заплутався й серед ярмарку перед дівчатами ноги задер!

— Га-га-га-! Го-го-го! — козаки вишкірили зуби, бо такі смішно було, коли Йосип, підсокирюючись до дівчат, намагався удати з себе уродзонного шляхтича й засторонився своїх товаришів. Мов на зло, у цей же час на ярмарку вирвався й утік підсвинок, залишивши позаду своїх незугарних господарів. Промчавши вихором поміж людей, він метнувся під ноги Молдавану й штовханув його прямісінько в купу гною, яку той якраз оминав із суто панською бридливістю. Увесь ярмарок тоді за животи хапався, тож і зараз цей спогад викликав регіт, який не могла стримати навіть буря.

Мов у відповідь їм розгніване небо так тріснуло та гупнуло в литаври, що аж вуха заклало. Шторм набирив такого страшного оберту, що Яків не втримався й прокричав:

— Гей, браття мої любі, якщо не допливемо до тих чорнявих туркень, то не згадуйте мене лихим словом, бо це ж я вас підманув у похід!

— А Бог би з тобою говорив, та хіба ж ти нас як корову на налигачі вів? — гукнув хтось йому у відповідь, пересилуючи шум бурі. — Разом вирушили, тож і дорога тепер у всіх одна.

— Браття, а чи не настав час висповідатися, чи немає серед нас грішника, через якого Божа кара всіх переслідує? Ви ж знаєте, що хто на морі не бував, той і Богу не молився! — знову озвався Бородавка за правом старшого та, слідуючи давньому звичаю, суворо питав своїх товаришів. — Якщо Твоя, Господи, воля, то підемо всі у воду спасення за гріхи шукати! Але надіємося на опіку Твою і Пресвятої Божої Матері Покрови!

Ніхто з козаків не відгукнувся. Чи то не розчули, чи гріхи свої згадували. Раптом подав голос запорожець Оселедець:

— Господи, Матір Божа, наша заступнице, і ви всі, товариші мої вірні, чи не за мене всіх нас покарано? Бо грішний я дуже: матір і батька своїх залишив напризволяще, і зневажив, і забув; рідного брата й за брата не мав... А ще колись людей конем потоптав... До церкви рідко ходив, шапки біля неї не знімав...

— Як же ти Святе Письмо читаєш і на добро свого джуру навчаєш? Ти ж гріхів назбирав, як бідний у торбу! — спересердя кинув йому Конограй. — Не дурно тебе так трусило, знав, де собака зарита!

— Грішний я, визнаю свою вину, за це, видно, і Господь усіх нас карає! Доки ще не пізно, киньте мене в море, щоб не постраждало усеньке братство через мої гріхи! — Степанів голос затвердів від прийнятого рішення й невідворотності долі.

— А таки й кинемо, бо заробив на горіхи! — владно прокричав Яків, й одразу ж звернувся до Федора. — Кинемо, щоб не було невдачі в поході! Федоре, не марнуй часу, бурю треба якось утихомирити!

Конограй зав'язав зблідлому Степану очі хустиною й витягнув гострий ятаган. Козак, наче відчувши це, відсахнувся, але його втримали міцні руки побратимів.

— Простіть мені гріхи мої, вольні та невольні... — прошепотів безкровними вустами.

— Бог простить! — незворушно прокричав йому Федір, замахуючись ятаганом. Мить — і зблиснула зброя, і пролилася козацька кров у Чорне море, несучи в собі щире покаяння, бо хто в таку хвилину збреше?

Усі погляди козаків були звернені до неба — чи прийме воно каяття, а чи й далі буде карати за гріхи? Шторм іще вищав, та його оскаженілість почала помалу стихати.

— Що то за силу має щира молитва та вчасна сповідь, — задумливо сказав старий козак Гопкало, закручуючи за вухо обвислого й мокрого оселедця.

У чайці почувся гомін і смішки, братія почала приходити до тями. Козаки повеселішали, закрутилися, завертілися, оглядаючи один одного та чайку, дивуючись, що вціліли й не пішли рибу годувати.

Уже сіріло. По небу ще бігли сиві хмари, мов отари брудних овець, та все ж таки благословлялося на світ. Конограй, не вмюючи довго журитися, весело засміявся й навіть притупнув ногою.

— Ох і викрутило нами, ох і кидало, як тими варениками в макітрі! А ти чого носа опустив? — стусонув під бік Степана, який ніяк не міг оговтатися. — Ти ж сьогодні як заново родився! Хоч оселедець на голові рости не хоче, та зате й кістлява із собою не бере!

— Смерть вельми вибаглива панянка — подивилася, що на голові й воші немає за що вхопитися, та й плюнула на нього! — козаки знову сміялися з похнюпленого Степана. Оселедцем прозвали його в насмішку — він був лисим, як коліно. Таким він і на Січ прийшов, таким його завжди знали запорожці. А ще сміялися, бо, бажаючи покарати грішника, тільки налякали його, порізавши руку.

— Що ж, браття, посміялися, та й годі. А тобі, Степане, це хай добрим уроком буде. Тієї крові, що пролилася — не жалій. Хай із нею й уся твоя дурість виходить, — похитав головою Яків, і товариство враз посерйознішало, роздивляючись навкруг, чи не знайдуться де інші чайки, чи вдалося їм урятуватися під час шторму. На щастя, вже до обіду всі човни зібралися до купи.

— Не такий чорт страшний, як його малюють, — сміявся Бородавка. — Помочило, полякало та й відпустило. А тепер, як казав мій дід, з Богом, Парасю, доки люди трапляються! Ще трохи — і підсмалимо султанові боки та погуляємо в нього вдома. Я ж із вами, братчики мої дорогенькі, не тільки на море, а й у самісіньке пекло подамся!

Засміялися запорожці:

— Ти у нас, батьку, нівроку: що на руку, що на слово — твердий, як креміль. З тобою насиплемо туркам в халяви жару!

Не встигли козаки й оглянутися, як на горизонті зблиснув гострими списами мечетей Стамбул. Усі притихли: майже в кожного в турецькій неволі пропав хтось із рідні. Кого продали, кого вкрали, багато людей зникло без сліду й знаку. А Семивежний замок? Скільки там гордих козаків заживо в пеклі мучаться без усякої надії вирватися на волю, роками не бачать сонця, гниють у кайданах і пропадають без сповіді святої... Не в одного на очі набігли щирі козачі сльози, проте не розм'якло від них козаке серце, а тільки запекло праведним вогнем, і руки міцніше стиснули зброю. Усі застигли в напруженні, а згодом, коли вороже місто відкрилося перед ними, нещадним вихором увірвалися на узбережжя, знищуючи все живе на своєму шляху.

Османська Порта здригнулася від страшного зухвальства гяурів. Стамбул задихнувся чадом пожеж, а серце султана Османа II, який саме перебував за містом на полюванні, затопила хвиля ненависті до нечестивців, які осквернили його дім.

Майже все літо козаки гуляли по чорноморському узбережжю Туреччини. Похід був настільки вдалий, що османці тікали, лише забачивши козацькі чайки. У запорожців втрати були незначні, до того ж невільників визволили кілька сот і доставили їх на Запорозьку Січ. Окрилений був гетьман Бородавка: козацька сила — це вам не жарти! Він проголосив козаками всіх, хто тільки бажав ними бути. Що за бурю він зняв, годі було й казати! Сполошився навіть польський король:

— Що то буде? Клятгі схизмати таку кашу можуть заварити, що довіку доведеться сьорбати!

З люттю спостерігав за козацьким військом і султанський Диван, плекаючи помсту та пам'ятаючи свою перемогу над коронним військом Ляхистану під Цецорами. Султан лише вичікував слушного моменту, готуючи своїх підданих до вирішальної війни. Покінчити і з козаками, і з Ляхистаном — ось до чого він рвався, як застояний кінь. Та якщо в нього було могутнє та численне військо, то його вороги цим похвалитися не могли.

Польський король Сигізмунд III послав посольства і до Папи, і до урядів європейських правителів. На словах усі його підтримували, зичили перемоги, але на ділі ніхто й пальцем не кивнув. Польський сейм навіть увів нові податки. У країні витрушувалося все, що могло дати хоч якісь гроші, але зібраного було дуже мало. Король змушений був удатися до посередництва єрусалимського патріарха Теофана, аби той надіслав листа запорожцям із проханням виступити спільно з поляками проти війська султана.

Тож коли у 1621 році перед султанським палацом з'явився бунчук із кінської гриви, сповіщаючи про особисту участь султана Османа II в поході проти ненависних гяурів, то зібралася козацька рада, аби вирішити, як їм далі бути. Колесо життя знову скрипнуло, набираючи шалених обертів та підминаючи людські долі.

Розділ 2. Гетьман сіром

Прийшовши на Січ, Яків Нерода одразу ж узявся до козацької науки. А була вона ох і нелегка: водити човни, вправно володіти шаблею, знаходити правдивий шлях і в лісі, і в степу, і на морі, оволодівати таємницями військового мистецтва. Але все робив зятято й вправно. Хоч не раз скрипів зубами від болю, проте не здавався.

Незабаром його запримітили: доручення ставали важчими та складнішими, а Яків — дедалі досвідченішим запорожцем. Через пару літ виріс до козацького сотника, бо хоч і мав гарячу голову, але рішення приймав толкові, виважені. Козаків своїх беріг і дарма під кулі не підставляв, тож і вони навзаєм полюбили свого ватажка.

Був цікавим і до науки — маючи вільну хвилину, брав у старшини чи священника книги й, сховавшись десь у затишку, морщив чоло та поринав у загадковий світ. Плекав пошану до вчених людей, і під час походів, щойно випадала дрібка часу, крутився поблизу досвідчених та бувалих козаків.

Мав Яків велику симпатію і до Сагайдачного, який уславив себе багатьма обміркованими та вдалимими походами на Крим і Туреччину. Учився в нього мудрої політики, військової тактики. Згодом і сам почав верховодити в морських походах — водив запорожців і на Тягиню, і на Стамбул, і на Варну. Був палкий, мов порох у мушкеті, і водночас обережний, як звір на полюванні.

Проте, хоч і надзвичайно поважав Сагайдачного за його воєнне вміння, так само недолюблював за панську зверхність, за деколи зайву жорстокість у поводженні з простими козаками. Бо Петро й кров іноді їхню лив, як водицю. Тоді Яків запалювався несамовитим гнівом, присікувався до старшини, гаряче виступав на козацькій раді. А коли Сагайдачний уклав угоду з польським королівським урядом, де одним із пунктів було обмеження морських походів та спалення козацьких чайок, то геть сказився.

Якось, побачивши на Січі урядову комісію та Сагайдачного зі старшиною реєстровців, наблизився до них бігцем:

— Ви що надумали, пане гетьмане?

— Не ремствуй, Якове! Не заважай нашій роботі! — відмахнувся Конашевич-Сагайдачний від Нероди, як від набридливої мухи. — Я терплю твої вибрики, але це до пори! Не будь таким причіпливим, і взагалі — не на твій розум це діло!

— Хіба це правда, пане гетьмане? Справді будете чайки спалювати? — недовірливо перепитував Яків. На нього з подивом витріщалося велебне панство, косила сердитим оком старшина. Дратувався й Сагайдачний: він і так насилу вгадав час, коли на Січі буде мало люду, а тут цей вискочень.

Нерода ж ніяк не хотів умовкнути:

— Куди ж ділася ваша, пане гетьмане, хвалена дипломатія? Це отака ваша вірна служба славному лицарству, братам рідним? Оце-е? — розчаровано розвів руками. — Оце ви так служите Війську Запорозькому? До-о-бра служба, годі й казати. Ще рік-два такої служби — і від лицарства й сліду не зостанеться. Сьогодні чайки накажуть спалити, а завтра нас?

— Та яке ти маєш право мені, гетьману всього війська, указувати, що робити? Ти спробуй сам домовитися про щось із ясновельможністю, а потім комусь указуй, як його вдіяти! — побагровів від люті Конашевич.

— Та звісно ж, шляхтичу зі шляхтою є про що поговорити! А за бідний люд хто буде думати? Землю хто нашу буде захищати? Жменька реєстровців?

Сагайдачного ніби оса вжалила. Йому теж було жаль нищити чайки, щось таки муляло в грудях — адже не раз виручали човни в морських походах. Це ж і його морська слава, і військова доблесть. Однак ця чвара була намарною. Попріють трохи низові козаки, та й знов натешуть човнів. А тут — урядова комісія, тож хай би вже помовчав. Розпірився цей Нерода, прости Господи, і перед славним лицарством, і перед представниками короля. У Сагайдачного аж кулаки побіліли:

— А ти, Якове, часом на моє місце не зазіхаєш? До влади рвешся? На бунт людей піднімаєш? Але ми ще й королю служимо — чи ти забувся про це?

— Хотів би забути, так ви не дасте! — аж вистрілив словами Нерода, начхавши на шанобливе ставлення до пана гетьмана.

Сагайдачний захопив за барки Якова, підтягнув до себе й прошипів з усією злістю:

— Геть з дороги, сірома! Геть, а то знищу, розітру на порох! — а до інших кинув. — А ви не витріщайте баньки, паліть чайки! Чи забули, для чого приїхали?

Розгублені реєстровці стояли ні в сих ні в тих. Проте недарма гетьман обрав для цієї справи певних людей: за мить вони взялися палити смолоскипи та стягувати чайки докупи. Але і Яків був не з боязких. Крутнувшись, вирвався з чіпких рук гетьмана й одним махом зацідив кулаком простісінько в лице Сагайдачному. Той похитнувся і впав у куряву під ногами, аж кевкнуло щось у нього всередині.

Підводячись та витираючи червону юшку з носа, зарепетував гетьман на всеньку Січ:

— Паскуду згною в холодній! Киями заб'ю! Ти в мене ще кров'ю плюватимешся!

На це Яків скрутив дулю й сунув її Сагайдачному під ніс:

— А цього ви не хочете, пане гетьмане? За козацькі човни я й до пекла піду!

Кинув шапкою об землю, засукав рукава, стиснув кулаки. Сагайдачному все ще було невтямки, як це Нерода посмів перед усім козацтвом його на сміх підняти. Він вибалушив очі:

— Роздушу, як ту жабу!

Побачивши, що гетьману непереливки, реєстровці облишили чайки й побігли бити Нероду. Низові козаки кинулися йому на поміч, а королівська комісія стояла ні жива, ні мертва, гадаючи, чи і їм не дістанеться.

Зрештою, усе завершилося на диво мирно: чайки таки було спалено, нахабного Нероду зіслано геть з очей, а комісія з реєстровцями відбула до Києва. За інших обставин Якову це так би не минулося, але оскільки решта низових козаків теж були в лихому гуморі від рішень Сагайдачного, то йому й цього разу все з рук збулося.

Сіроми тим часом збиралися по закутках: чорну раду час скликати, бачте, як усі наші права попрано? Для чого ми старшину вибирали, коли вона тільки про себе дбає?

Пощо вже Петро Сагайдачний був мастак до ведення переговорів, та і йому очі заслала пелена королівських милостей. А що? Призначить його гетьманом сам король — і не буде він залежати від нищівної

критики свавільних сіром. Військо хоча буде й менше, зате з кращою боєздатністю, ситніше, заможніше, втішав він сам себе.

Правда, йому геть не подобалося танцювати під королівську дудку — сьогодні тисяча реєстровців, завтра дві, а післязавтра Його Величності припече, то й усі двадцять подавай. Адже все-таки козаки першими кидаються у прірву війни, нехтуючи загрозою, і забезпечують шляхті спокій, як годованим волам. От і зараз, коли султанська Туреччина, як хижий звір, роззявила свою пащу на Річ Посполиту, козацьке військо кладе в ту пащу свою руку.

Супив Петро брови й на виступи низових козаків, які сильно гнівалися:

— Як же це так? Де це видано, щоб реєстровці наглядали за тим, аби на Січ не довозили припасів ні суходолом, ні по Дніпру? Це що значить: козак козаку ворог?

— А тих, хто не визнає цих умов, карати смертною карою?

— Ми за що в похід на Москву йшли? За вольності свої, за те, щоб віру нашу православну ляхи визнавали! А натомість дулю під носа отримали!

Сагайдачний владно переконував: реєстрове козацтво має закріпитися у своїх правах, зміцнити свої позиції, бо хто велике військо прогодує? Дисципліну тримав жорстку, бо вже й рядові реєстровці почали підтримувати випищиків із реєстру та селян. Дай усім, і реєстровцям, і низовикам, однакові права — і що то буде?

Петро Сагайдачний завжди жив зі шляхтою в згоді, добре з ним і реєстровцям було. От лише простий люд дуже потерпав. Гетьман дивився на все зверху, панським зором. А Яків знав, як тріщать козацькі спини від таких рішень, тому раз за разом встрявав із ним у суперечку:

— Ці ляхи увесь світ би загнали на панщину!

— Думати треба ширше, про майбутнє нашої землі, усього козацтва, — поважно відповідав Конашевич, неквапно попахкуючи люлькою.

— Для вас із королем тисяча туди, тисяча сюди — як ніде нічого, а це ж скільки покалічених життів! Тисячі вправних воїнів змушують знову стати кріпаками. Кожному з них доведеться відбутися покарання. І за що? За те, що цих же самих панів відважно захищали у смертельних боях?

А ще доводилося сплачувати чинш — виплату за користування землею; давати поволовщину, бджолянчу, свинячу й овечу десятини, курей; ремонтувати греблі; працювати на жнивах на користь пана; виконувати безліч обов'язків. Спробував би пан Сагайдачний разом зі старшиною пожити таким проклятим життям! Не сплатиш, не одробиш — заберуть і ті крихти землі, якими володієш. І що з того, що хлопа десь по походах носило: не реєстровець — сплачує податки. А те, що поранений чи скалічений — нікому до цього й діла немає!

До всього й православна церква стала заборонена у власному богослужінні, а панотців, які знають таїнства віри, із храмів повиганяли. Досить того, що народ поневолюють, так ще й церкви віддають на наругу жорстоким іудеям!

Колись давно, за дідів-прадідів, дві віри мирно вживалися: не раз православний священник заміняв на парафії католицького ксьондза, а католицький ксьондз — православного батюшку. Проте король Сигізмунд III прийняв Берестейську унію, і православна релігія опинилася поза законом. Тож обурення козаків зростало: ми за Річ Посполиту голови підставляємо, а вона нас під ноги кидає!

В Україні назрівав бунт. 1619 року пан гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич-Сагайдачний нібито й виступив разом із повстанцями. В околицях Білої Церкви їх зібралось близько десяти тисяч. Проти них висунулося коронне військо на чолі з гетьманом Жолкевським. Були й призначені королем комісари зі своїми командами. Зустрівшись на річці Узин, вирішили розпочати переговори. Не дослухавшись свавільних козаків, які вимагали домовлятися про все на відкритій раді, козацька старшина на чолі з Сагайдачним вирушила на перемовини сама.

Говорили-балакали, сіли та й заплакали. І пани, і старшина нічого від Жолкевського та польських комісарів не добилися, а умови договору навіть побоялися оголосити. Наплели запорожцям мандроників, що козацькі права поширюються на всіх повстанців. Самі ж 7 жовтня 1619 року підписали договір про скорочення козацького реєстру з двадцяти тисяч до трьох та про проживання реєстровців тільки у королівщинах. Усі ж інші козаки — ті, які ціною власного життя захищали рідну землю у кривавих походах на Кримське ханство та Османську імперію, які вертали невільників із

полону та нагнали страх на бусурманів, мали повернутися під панську владу. Окрім того, вони ще мали бути покарані, а човни підлягали знищенню!

Отоді-то, коли умови угоди були оголошені, утворилися два ворогуючі козацькі табори. Один — очолюваний старшиною реєстровців та Сагайдачним, підтримуваний польським урядом. І другий табір — свавільних низових козаків із Січі, які обрали собі гетьманом Якова Нероду-Бородавку, найменш знатного й найбільш бунтівливого. Панство гуртувалося біля панства, та бідне поспільство, якому завше доводилося терпіти, теж підняло голову. Їхня кров лилася найчастіше, тож настав час стати пліч-о-пліч і захистити свої зневажені права. Добре реєстровцям: і платню отримують, і від податків звільнені, і поранених у шпиталі полікують. А що ж мали робити ті сімнадцять тисяч відчайдухів, які не боялися ні хмари, ні грому? Схилити низенько голову і підставити свої спини під батоги тих панів, яких самі ж і захищали? Добра ж дяка! Якщо пани-реєстровці мають гетьмана, то чого ж їм не вибрати свого?

Отак і розділилося козацтво надвоє. Козацькі гетьмани, хоч і боролися за одну справу, погляди на цю боротьбу мали надто різні. Такий отаман, як Бородавка, геть не влаштував польський уряд. Коли київський воєвода вдався до розпитів про нього, то коронний гетьман Станіслав Жолкевський аж скипів од гніву:

— О, це найбільш непокірний серед козацької старшини! Він нізащо не відмовиться від морських походів на Туреччину! Ба навіть навпаки: клявся перед усім козацтвом, що не тільки на море з ними готовий піти, але й у самісіньке пекло!

— Ваші слова, пане гетьмане, викликають у мене тривогу! Аби з таким ватажком справа не дійшла до повстання або чергової селянської війни! — тривожився король Речі Посполитої Сигізмунд III.

— А це вже справа честі — не допустити до цього! Та ми ще й не таким роги крутили! Наливайка живцем засмажили в мідному котлі, і цьому туди ж дорога!

Розділ 3. Гора з горою не сходиться

Цілий місяць ясновельможного пана Томаша Замойського мучили нічниці. Щойно наставав вечір і всі добрі люди вкладалися спати, власник Тернополя й Рівного, а також понад восьми сотень сіл та двох десятків містечок ставав гіршим за малу дитину. Він лякався темряви, боявся зімкнути очі, з жахом дивився на вистелене пуховими перинами ліжко. Але признаватись у цьому його мосць найясніший пан круль не хотів нікому.

Якщо й здрімував на якусь часину, то сон цей був тривожний і неспокійний. Від переляку його обливав холодний піт. Він довго шепотів слова молитов, зводив очі до образу, який довгі роки був сімейною реліквією й оберігав від нещастя не одне покоління їхнього роду. Чорна Мадонна з Дитятком у срібній сукні — стародавня руська ікона, яку Томашів батько все життя возив із собою, а в заповіті навіть указав повісити біля свого саркофагу в кафедральному костелі Замостя. Минуло вже шістнадцять літ відтоді, як його душа упокоїлася на небесах.

Томашу часто бракувало батьківської підтримки та мудрої поради, хоча він теж був гордістю роду й немарно їв свій хліб. Поїздки до Франції, Англії й Італії, перейнята від батька звичка водитися з ученими та письменниками зробили свою добру справу — Томаш став одним із найосвіченіших людей свого часу. Єдиний син великого гетьмана та канцлера Яна Замойського, некоронованого короля Речі Посполитої; ось уже два роки як воєвода подільський, котрий мужньо воює проти турків і татар. І котрого тривалий час мучать нічні жахіття.

Нікому не розказував про них: ні молодій дружині, ні бойовим товаришам. Тихцем звертався до придворних лікарів, проте з їхніх порад пуття не було жодного. Думав, що в роботі все забудеться, тож терміново виїхав із Тернополя до прикордонного містечка Буші. Вирішив навести там лад у справах, перевірити готовність оборонних укріплень, а ще була надія на те, що зміна місця вижене похмурі думки з голови. Тож прибувши до фортеці, із молодечим запалом кинувся до

роботи, лише іноді відволікаючись на прогулянки мальовничими околицями Буші. Проте спокою так і не знайшов.

Усе почалося під час останнього бою з татарами. Коли Томашева шабля полоснула цупке полотно шатра, то його з несподіванки аж відкинуло. Гостре лезо смертельно поранило золотоволосого кучерявого хлопчика. Вуха воєводи заклало од пронизливого крику полонянки, яка виявилася польською шляхтянкою. Вона вхопила на руки закривавлену дитину й кинулася до Замойського з таким запалом, наче він міг повернути час назад і оживити нещасне дитя. Утямивши, що все це дарма, збожеволіла від горя мати, притискаючи до себе дитину, зловила своїми безтямними очима погляд воєводи й прокричала прокляття:

— Щоб ти жити не захотів, щоб ти цей день пам'ятав до скону!

Бранка ще щось викрикувала, але гостра стріла протяла її груди, і вона підкошено впала під копита розшалілих у битві коней. Бій був як бій — він згодом завершився, але заснути спокійно Замойський більше не міг. Він зривався посеред ночі, бо його будили прокльони нещасної. Витирав холодний піт, шепотів гарячі молитви. А потім накидав на плечі жупан і виходив у двір, де тинявся аж до ранку. Коли ж стояла негода, діставав коштовні книги й довго читав, намагаючись заспокоїти схвильоване серце.

Закінчивши господарські справи в Буші, Томаш вирішив, не гаючи часу, повертатися: вдома на нього чекала молода дружина. Та перед самим від'їздом до нього завітав несподіваний гість із Любліна. Стефан Якимовський, чернець-тринітарій — так його представив управитель маєтку.

Плечистий, високий, із чіпким поглядом розумних сірих очей, Стефан одразу ж припав до вподоби воєводі. Виявляється, він добре знав рід Замойських. Ян Замойський, батько пана Томаша, хоч і перейшов у католицизм, та в душі назавжди залишився русином: носив оселедця на голові, одягався в український одяг і дотримувався давніх звичаїв. Син же, який виховувався в Замойській академії, заснованій батьком, усіляко сприяв єзуїтам та був ярим противником будь-яких поступок православним. Саме тому поява католицького ченця викликала неабияку цікавість воєводи.

Гість виявився жвавим та швидким на слово. Ледь привітавшись, одразу ж узявся до розпитувань.

— Пане Томашу, це у вашому містечку торік стояло військо гетьмана Жолкевського, очікуючи на допомогу польських вельмож?

Молодий воєвода втомлено сів у м'яке крісло й недбало махнув рукою до Стефана, запрошуючи присісти і його. Зацікавлено подивився на чоловіка, зодягненого в чернечий стрій. Доволі молодий, гарний на вроду — що ж змусило його піти в монастир, відмовитися від усіх принад цього світу й стати відлюдником?

Наче вгадуючи його запитання, чернець стримано відповів:

— Брати з Ордену Пресвятої Трійці не сидять на місці. Їх служіння Всевишньому полягає в тому, аби визволити з неволі якнайбільше бранців. На цю богоугодну справу ми віддаємо власні кошти, збираємо пожертви, подорожуємо в ті країни, де можна викупити християн-невільників, або визволяємо їх зі зброєю в руках. Навіть на нашому гербі написано: «Слава Тобі, Пресвята Трійця, а полоненим — свобода!».

— Зізнаюсь, що мені теж доводилося багато подорожувати, лишень з іншою метою. Завжди хотів знати: чи правда, що тринітарії можуть і самі себе обміняти на полоненого?

— Це чиста правда! До трьох звичайних монаших обітів — убогості, чистоти й послуху — брати-тринітарії додали четвертий — віддати самого себе в неволю за звільнення когось іншого, якщо не буде можливості зробити це за гроші.

— Хм, мушу визнати, що це справді зразок жертвовної любові до ближнього!

Пан Замойський усміхався: йому подобався палкий вогонь в очах ченця. Своєю життєрадісністю та бадьорістю він був геть не схожий на тих нудних відлюдників, яких доводилося раніше стрічати молодому воєводі.

Проте перш за все — правила гостинності. Такий гість вартий відповідного пошанування. Оскільки не була пора посту, на столі з'явилися вишукані наїдки: печена курка, приправлена східними прянощами, біле вино, настояне на меду та ароматних спеціях, смажені коропи, кутя, приправлена родзинками, та пшеничний хліб. Наприкінці трапези подали солодкі макові шулики.

Статечний чернець їв поволі. Видно було, що він панського роду. Благородні манери, шляхетська вимова, звичка говорити з гідністю. Замоїський з цікавістю вислухав свого гостя, одразу ж міркуючи, чим йому допомогти. Стефан Якимовський розшукував своїх рідних: батька, матір та брата, які зникли 1620 року.

— Пройдешньої зими вони продали свій маєток у Барі й мали повернутися до Любліна, проте відтоді не маю про них жодної звістки. Чув лишень за брата Марка — кажуть, пішов у військо до гетьмана Жолкевського. Але чи то головою наклав під Цецорою, чи в полон потрапив — ніхто про це не відає. Та й хто що може розказати, коли з восьми тисяч коронного війська до рідної домівки повернулося лише вісімнадцять чоловік?

Замоїський здивовано скинув брови: і як тільки він ще надіється знайти їх живими? Адже одразу ж за побою під Цецорою хто тільки не котився Поділлям: і турки, і татари. Не одна душечка загинула, не одна душечка в орду пішла. Тішився б краще, що не доведеться з братом майно ділити! Усе ж мовив:

— На жаль, не доводилося мені ні про кого з них чути. Та все ж... З'явився у нас тут один козак. Вельми дивний і цікавий. Із тих, кого називають характерниками. Може, він чимось допоможе.

Замоїський захопився за цю думку, шукаючи причину, аби й собі побачити заморочника. Хтозна, чи не порятує він його од цих виснажливих нічних? Але все ж перепитав:

— Дозвольте поцікавитись, але ж ви, пане, вже пристали до ченців-тринітаріїв. Я знаю, що ці католики мужньо виконують небезпечну й найважчу місію, визволяючи полонених християн з мусульманської неволі. Чом же не шукаєте допомоги в них?

— Сам Бог звів мене з тринітаріями ще в Італії під час мого навчання, і вони ж стали для мене єдиною розрадою і підтримкою у складний час утрат... — гість важко зітхнув, і чорні тіні пробігли по його обличчю. Мить помовчавши, додав:

— Окрім цих родинних нещасть, на мене звалилося ще й інше — моя кохана дружина Ванда померла одразу ж після весілля. Тому я після тривалих роздумів вирішив присвятити своє життя визволенню рідних із полону. Звісно, тринітарії роблять усе можливе, але що більше я осібно зусиль докладу, то більша ймовірність їх знайти. Доріг

на світі багато. Котрась і виведе мене до родини. Хто питає — той не блудить.

— А хто стукає, тому відчинять! Ваші помисли сповнені істинного благородства, а вчинки — Соломонової мудрості! У мене немає ні брата, ні сестри, та хотів би я мати такого щирого родича! Ви вперто, наперекір злій долі, вважаєте їх живими. У багатьох би вже від зневіри опустилися руки... — задумано мовив Замоїський.

— Про лихе я навіть не думаю. Не вірю! — Стефан сказав це з такою твердою впевненістю, що Замоїський тільки здивовано покрутив головою: бувають іще такі диваки на світі!

— Що ж, пане, це ваше право — сподіватися на чудо. Тому по обіді одразу ж поїдемо до того химерника, який оселився в моєму лісі!

На тому й порішили і, не гаючи часу, вирушили в дорогу.

Славетний воєвода частенько бував у Гайдамацькому яру, тож із задоволенням спостерігав за враженнями гостя. Щойно вершники крутим пагорбом спустилися до річки Бушанки й пірнули в сутінь столітніх дерев, дивуванню Стефана Якимовського не було меж. Чоловікові здалося, що він потрапив у прадавній світ. Одразу ж згадалися уроки історії — і за велетенськими скелями бачилися йому войовничі сармати, таємничі скіфи, загадкові слов'яни. З трави не виглядали жовті квіти калюжниці, а блищали золоті стародавні монети. А хіба з кам'яних брил спадає мох? Ні, то тягнеться додола сива борода лісовика Оха...

Кінські копита м'яко ступали шовковою травою, ледь помітна стежечка в'юнилася понад річкою. Вони повільно посувалися проти течії. Та й по правді сказати, швидше рухатися й не хотілося. Чи то ситий полудень розморив, чи то чари Гайдамацького яру подіяли, проте обом вершникам стало легко та спокійно. Стефана відпустив біль втрати, а в пана Томаша зникло важке відчуття постійної тривоги. Ясний усміх заграв на їхніх обличчях, очі стали добрішими.

— Люблю це місце — тут завжди славно. Думається про щось приємне, жодні поторочі не згадуються, — тихо й задушевно мовив воєвода.

А річечка знай собі котила неспішно тихі води й заворожувала жебонінням. Казковий, дивовижний світ Гайдамацького яру взяв у полон душі двох мужніх чоловіків. Глибокі провалля, велетенські

стрімчасті скелі, столітні розлогі дуби. Уявлялися таємничі підземелля, казкові скарби, зеленоокі красуні-мавки... Дивовижний яр!

Поволі вони наближалися до улюбленого місця характерника. На початку яру мирна щебетлива річечка ставала гомінкою та шпаркою. Великі валуни перепиняли їй дорогу, і тому вода збивалася в пишну білу піну. Та жодні перешкоди не могли стишити її розгонисту течію. Наштовхуючись на скелі, бурхлива та роздратована Бушанка так голосно шуміла, що й слова не можна було почути. Навіть гучний крик не проривався за тим грізним рокотанням води. Тому це місце так і називали — Шум.

Кроків через тридцять гомін Шуму стихав, валуни закінчувалися. Дрібні камінці вода обмивала притишено й неквапно. Хвилі тамували свій швидкий біг, а густа шапка білої піни поволі розпадалася. Тільки поодинокі зелені буруни ще сердито стояли по річці, але зрештою й вони розходилися. Вода принишкло буркотіла, а хвилі її широко розтікалися по долині.

Ось тут, у затишку, і любив бувати козак Конограй. Та й кому б не сподобалося це місце? Між крутими високими горбами, які бовваніли аж до небес, мов вартові, привільно розкинулася зелена долина. Річка, яка розтікалася широким плесом, відбивала у своїх дзеркальних водах яскраву синь неба. На дрібних хвилях колихалися білі лілеї та золотаві глечики. Уздовж берега місцями підносив свої гострі списи очерет, оберігаючи неквапну пісню замріяної річки. Ліс, з якого зненацька виривався барвистий луг, притаєно шумів. Погідний травневий день наснажив соловейків на п'янкі пісні, і долина аж розлягалася від їхнього співу.

Замойський одразу побачив характерника. Козак сидів під старезним дубом, схрестивши ноги. Зодягнутий у міцне сукно, взутий у добротні чоботи. Блищала у вусі золота сережка, кучерявився на голові довгий оселедець. Позаду нього мирно хрупав соковитою травою вірний кінь. Праворуч, на відстані руки, стримів загнаний у м'яку землю спис, біліла полотнина з хлібиною, мирно спочивала шабля. І тільки кривий ятаган за поясом виказував, що й у цьому дивовижному місці може чигати небезпека.

Федір Конограй теж одразу пізнав польського магната: це ж він у дев'ятнадцятому році підписав Роставицьку угоду з польського боку! Угоду, за якою всі вільні козаки, які були в панських маєтках, підлягали

присуду свого господаря, козацькі чайки на Січі знищувалися, а на морські походи запорожці мали брати дозвіл у короля. Нахмутив брови, сердито повів плечима: яка лиха доля привела до нього сьогоднішніх гостей?

— Добридень, пане козаче! Часом чи не той ти характерник із Січі, про якого люди говорять?

— Добридень і вам, панове! Той я, чи не той — мене хоч як назви, на все дозволяю, лиш не крамарем, бо за те налаю!

— А чи пізнаєш ти мене, господаря Буші та навколишніх земель? — голос Замойського сталево задзвенів. — Чому честі своєму господарю не віддаєш?

Напруга зростала, та козак і не ворухнувся.

— Пшепрашам, ясновельможне панство, але які гості, така й честь! Гонористий воєначальник правив своєї:

— Ти, козаче, говори, та не заговорюйся! Добре роздивляйся, хто перед тобою!

На ці слова характерник уважно глянув на молодого вельможу: смагляве лице з короткою чорною бородою, здивовані округлі брови. Чорні, запалені від безсоння очі дивляться зверхньо, проте на самому їх дні ховається страх. Відстовбурчені вуха сторожко прислухаються, тонкі плечі важко тримають на собі малинового кунтуша з оксамиту. Ліва рука натягала повід вихолоного жеребця, а права напружено стискала ефес коштовно оздобленої шаблі.

— Та хіба ж мені повилазило? Але це ж не я до тебе прийшов, а ти до мене, тож тобі й кланятися! — хмикнув зневажливо в пишні козацькі вуса Конограй.

Замойський скипів:

— Сто дяблів у печінку! Ти на моїй землі живеш!

— Як на вашій, ясновельможний пане, то виженить мене! — спокійно відказав козак, і його брови насмішкувато полізли догори. — Ясний пан на золоті їсть і на золоті спить. Чим же йому може допомогти бідний козак?

Замойський скреготнув від злості зубами. Не звик він бути прохачем. Ех, якби тільки не бажання збутися свого безсоння... Він зараз же показав би цьому лайдаку, де раки зимують! Усе ж стримався, тамуючи у грудях невдоволення. Хоча... Правду сказати, видно, що

козак твердий, та чи знається на лікуванні? Чи то тільки холопи брехні розводять?

Наче відчувши його сумніви, Конограй знову всміхнувся у плекані вуса. Несподівано козак простягнув руку до купки сухого хмизу, потримав мить — і той затріщав, огортаючись хмаркою сизого диму. У пана Томаша від побаченого аж в грудях сперло.

— Бачу вже, що ти добрий заморочник!

Стефан Якимовський спішився, підійшов до характерника, шанобливо вклонився. Потім присів навпочіпки біля козака, звів на нього благальні очі:

— Кажуть люди, що багатьом ти допомагаєш, багатьох невільників із полону виручаєш. Гарна слава про тебе по світу йде! Христа ради прошу, допоможи віднайти родичів: брата й батьків!

— Та ж не звір: чим можу — допоможу, але я не всесильний. То як, пан каже, звали брата?

— Марко Якимовський, воював у війську Жолкевського.

Конограй стріпнувся: посеред безлічі знаних ним облич раптом виникло в пам'яті юне лице.

— Зачекай, я ніби з ним здибався!

І згадався той день, коли в нього гостювало двоє гусарів. Чимось припали вони йому обоє до душі. Хоч ляхів і недолюблював, та молодший, Марко, був по-особливому щирий.

Конограй пильно оглянувся навкруги: наче напіввидима біла тінь вовчиці промайнула поміж дерев. Таке ж видиво бачив і тоді, коли втомлений Марко Якимовський заснув біля джерела. Той день ніби випав із низки інших — був незвично спокійний та сповнений дивовиж. Наче вітром теплим повіяло на характерника від цього спомину. Тож глянув на Стефана вже приязніше:

— Добрий у тебе брат! Я б такого теж роки шукав! Та й батьки ваші, видно, добрі люди, раз таких синів-соколів виростили!

— Допоможи мені, козаче! Проси, що хочеш! Адже й сам добре знаєш, як віра бусурманська та земля турецька з православних людей калік роблять! Казали мені, що іноді ногайці самі складають списки бранців, аби отримати викуп. Тож я добре приплачу, лиш підсоби мені віднайти свій погублений рід!

— А я знаю, що замість мішені живих кладуть та й вчать свою молодь прицільно стріляти по нещасних із лука! Або таврують та

ріжуть, як телят, або на каторгах живцем гноять!

— Знаю про це і я, але все одно надії не втрачаю! До греків уже звертався, та й італійців з ордена тринітаріїв милостиво просив дати звістку — адже вони теж на невільницьких базарах часто бувають!

Конограй оживився:

— Тринітаріїв, кажеш? Доводилося з ними зустрічатися на чужинській землі. Справні хлопці, справні! Багатьох людей із неволі виручають, своїм життя заради інших важать. Мав я з ними справу, до того ж і не раз!

Чернець зиркнув на молодого воєводу:

— Ясний пан Томаш теж усіляко сприяє діяльності монахів ордену в Шаргороді!

Козак скривив вуста й процідив крізь зуби:

— Та знаю я всі діяння нашого воєводи. Хоч одне в нього є добре: з татарами таки славно б'ється!

Трохи поміркувавши, зійшов з коня і ясновельможний пан Томаш. Хоч не хоч, а той несподіваний переляк геть його вимучив. Та й із лукавим козаком треба ласкавіше говорити, бо інакше він на мову не дасться. Конограй глянув на шляхтича, і в того аж мороз пішов по спині від пронизливого погляду характерника.

— А вас яка лиха година привела до мене?

— Кажуть, знахар ти толковий, тож мені твоя порада конче потрібна!

— На Бога... — здивувався характерник. — Невже пан воєвода добровільно віддається мені в руки на лікування?

— З надією, що ця недуга швидко минеться!

— Спробуювилікувати, але ви, ясний пане, обов'язково маєте мені довіритися. Адже я не всемогутній, і без вашої допомоги мені ніяк не впоратися!

— Не всемогутній, однак правдивий... Ти таки незвичайний козак! Чи довго будеш примовляти?

— А це вже як Бог дасть! Та хай пан воєвода не журиться: це тільки думка ледача, а робота швидка!

Конограй легко й пружно піднявся на ноги, обійшов своїх гостей і став за спиною Замойського. Трохи подумавши, зважуючи щось своє,

провів руками над головою молодого воєводи й тихо, ледь чутно, мовив:

— Бачу я твою біду! Дитина спати не дає, плаче, в очі дивиться...

А мати її прокляла тебе страшними прокльонами...

Замойський зблід: жодній душі не розказував про свої марення.

— Не так просто зарадити твоїй біді.

Характерник узяв маленьке горнятко з черезсідельної сумки, набрав води з річки, вкинув туди три жаринки з вогнища. Довго придивлявся:

— Що ж, на вмируще не показує — значить, скоро вичуняєш. Тільки тоді твоя душа буде мати спокій, коли ти покаєшся в заподіяному, за невинно убієнних молитимешся до скону та Бога про зцілення благатимеш!

— Як помру я? — наповнився тривогою голос пана Замойського.

— Можеш не боятися наглої смерті — тебе поховають біля ніг батька.

Змучений нічними жахіттями воєвода несподівано покійно подивився в широко розплющені очі Конограя. Чимось підкупив його цей козак: відчувалася непідробна відвертість у його словах, а в поведінці проступала прихована сила.

Руки козака були неквапливі та стримані. Він узяв тоненькі скіпки й передав їх воєводі:

— Підпалюй від багаття та кидай на воду!

Голос Конограя зливався з тихим жебонінням річки. Воєвода заплющив очі, якомога уважніше вслухаючись у його слова.

— *За першим разом, за Божим часом, у добру пору сказати, у погану змовчати...*

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ